

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

**Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/1

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2010

Бранко Тошовић (Грац)

Фразеолошке разлике између српског, хрватског и бошњачког језика (Прелиминаријум)

У тумачењу фразеолошких разлика између српског, хрватског и бошњачког језика аутор полази од поставке да су неподударности најизраженије на лексичком плану, а да су фразеолошке разлике у великом мјери резултат неподударности на другим језичким нивоима, односно да се у фразеологији одсликавају фонетско-фонолошке, лексичке, деривационе, граматичке, стилске и стилистичке разлике.

0. На свим нивоима постоје подударности, сличности и разлике између српског, хрватског и бошњачког језика. Што се тиче разлика, оне су најизраженије на лексичком плану и тичу се различитих слојева и категорија ријечи, на ортографском су често прописана неједнака рјешења за исту појаву, на фонетско-фонолошком запажа се низ диференцијалних алтернација, на морфолошком разлике се односе, прије свега, на деклинацију и коњугацију, на творбеном неподударности долазе у употреби и дистрибуцији префикса и суфикса, на синтаксичком у избору конструкција, на стилистичком у неједнакој експресивној и функционално-стилској вриједности. Фразеолошке разлике су у великом мјери резултат наведених неподударности, другим ријечима у фразеологији се одсликавају фонетско-фонолошке, лексичке, деривационе, граматичке, стилске и стилистичке разлике. То значи да анализа диференцијалних обиљежја фразеологизама подразумијева, прије свега, анализу по појединим језичким нивоима. Међутим, овдје постоји изразит проблем: да би се утврдило какве су и колике идиоматске разлике, потребно је имати фразеолошке рјечнике за сва три језика. У овоме тренутку нама је на располагању само за један језик – хрватски (Менац/Финк-Арсовски/Вентурин 2003). Познато нам је да се ради на изради српског фразеолошког рјечника, док за босански/бошњачки немамо података да се нешто конкретно припрема. У таквој ситуацији преостаје за анализу узмемо само хрватски извор па ће тумачења која будемо давали бити често на нивоу претпоставки и хипотеза. Поједине фраземе провјеравали смо у три корпуса – два хрватска (Хрватски национални корпус – Кор-Нац1, Хрватска језична мрежна ризница – Кор-Нац1) и један српски (Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду).¹ Постоји ограничен корпус за бошњачки језик, али он не функционише (Корпус босанских текстова на универзитету у Ослу – Бос-Кор).

¹ Проблем извлачења закључака података из ова три корпуса је у томе што они садрже разнородне текстове и што су различитог обима.

1. Пошто је због измијешаности, прожимања, укрштања тешко диференцирати фразеологизме на хрватске, српске и бошњачке, у овом ћемо се тексту користити изразом *типичан* за оно што је претежно, доминантно, карактеристично. Таквом формулацијом се констатује да дата јединица преовладава, да је уобичајена, да се чешће сусреће у језику **А**, али се тиме потпуно или дјелимично не искључује у језику **Б** или **В**. Да би се уштедјело на простору, први примјер који се наводи биће хрватски (јер је извор Менаџ/Финк-Арсовски/Вентурин 2003), други српски, а када се ради о специфичности бошњачког језика, онда ће се то у сваком конкретном случају експлицирати.

Будући (а) да нам нису позната слична истраживања, (б) да се ради о сложеној проблематици, (в) да је ограничен простор за анализу и (г) да нисмо у стању дати одговоре на сва питања и доћи до коначних и ваљаних рјешења, циљ нам је (1) да укажемо на појаве које су интересантне, (2) да издвојимо најкарактеристичне случајеве и (3) да их покушамо објаснити онолико колико овако ограничена анализа, ограничени корпус и литература то дозвољавају. Конкретно ћемо извршити анализу 2.255 фразеологизама из поменутог хрватског рјечника по њиховој фонетско-фонолошкој, лексичкој, творбеној, морфолошкој и синтаксичкој структури и покушати наћи еквиваленте у српском и бошњачком језику.

2. У фонетско-фонолошком систему фразема² најчешћа је алтернација³ **х/в** (21 примјер). По фреквенцији лексичких парова у којима се она појављује у поменутом хрватском рјечнику овакав је редосљед: *ухо/уво*⁴ (6), *глух/глув* (4), *кухати/кувати*, *муха/мува*, *сух/сув* (3), *буха/бува* (2). Ове ријечи долазе у следећим фраземама: а) једно другоме до *уха/ува*, на једно *ухо/ува* унутра, на друго ван <кому/коме>, слушати с пола *уха/ува*, смијати се (церити се и сл.) од *уха/ува* до *уха/ува*, имати *ухо/ува* <за што/шта, ставити (убацили) буху (бубу) у *ухо/ува* кому/коме; – б) *глух/глув* као топ, *глухо/глуво* доба <ноћи>, <и> *глух/глув* и слијеп/слеп, остати/остајати *глух/глув* <на што/шта; – в) бити *кухан/куван* и печен <с ким; гдје>, *закухати/кувати* (*скупати/кувати*) кашу (попару) кому/коме,⁵ *кухати/кувати* се у истом лонцу <с

² Термин *фразема* и *фразеологизам* у овом тексту употребљавамо као синонине.

³ Под алтернацијом подразумејемо замјену једног гласа другим у два или три стандарда, тачније сва вокалска и консонантска варирања у ријечима истог коријена или основе (руски *чередование*), при чему се посебно не разграничава фонолошка алтернација (условљена природом гласова) од морфолошко-творбене (условљене облицима промјене ријечи).

⁴ Први је примјер (овдје и даље) из Менаџ/Финк-Арсовски/Вентурин 2003, а други дајемо као типичан (по нашем мишљењу) за српски језик.

⁵ Кро-Корп1 садржи 9 примјера са (*за-*, *с-*)*кухати кашу* и два са *скупати попару*. Срб-Корп нема ниједан примјер са *кувати/кухати кашу* и са *кувати/кухати попару*.

ким>; – г) једним ударцем убити двије/две *мухе/муве*, као *муха/мува* без главе [мотати се, јурити и сл.], правити од (из) *мухе/муве* слона; – д) као *суха/сува* грана, осјећати се (бити итд.) као риба на *сухом/сувом*, платити/плаћати *сухим/сувим* златом <што/шта>; – е) ставити (убацити) *буху/буву* у ухо кому, правити од (из) *бухе/буве* слона. За босански/бошњачки језик је карактеристичан глас *х* па стога претпостављамо да се у наведеним фраземама предност даје ликовима са *х*.

Друга по учесталости алтернација је *о/а*. Њу налазимо у пару *точка/тачка* (7 пута) и *точан/тачан* (1). Ову алтернацију садрже фраземе: **а)** болна *точка/тачка*, додирна *точка/тачка*, и *точка/тачка*, покренути (помакнути) с мртве *точке/тачке* што/шта, слаба *точка/тачка*, ставити *точку/тачка* <на што/шта>, *точка/тачка* на „и“; **б)** *точан/тачан* као сат (ура, урица).

Трећа алтернација појављује се у глаголском префиксу са рефлексом јата **прије-/пре-** (5): *пријећи/прелазити* на ствар, *пријећи/прелазити* Рубикон, *пријећи/прелазити* с ријечи на дјела, *пријећи/прелазити* <све> границе (<сваку> границу) <чега, у чему>.

Даље слиједе три сугласничке алтернације. Прва долази у односно-упитној замјеници *тко/ко* (4), *нитко/нико* (3): а) <па> *тко/ко* жив, *тко/ко* мртав, добио је *тко/ко* што га иде (спада), не зна се ни *тко/ко* пије ни *тко/ко* плаћа, не зна се *тко* пије, а *тко* плаћа, није *тко* с крушке пао; – б) *нитко/нико* и ништа, *нетко/нико* и нешто, *нитко/нико* жив. Исти број примјера даје замјеница/везник *што/шта* (4): нека буде *што/шта* буде, *што/шта* је било, било <је>, *што/шта* је ту је, *што/шта* кошта да кошта или *што* коштало да коштало. Друга је алтернација *њ/гњ* у пару *јање/јагње* (3): ићи као *јање/јагње* на клање, невино *јање/јагње* (*јањеице*), жртвено *јање/јагње*.⁶ Трећа је *в/ј* у несвршеном виду глагола: *добивати/добијати* крила, *добивати/добијати* на цијени, *добивати/добијати* на тежини, *добивати/добијати* по прстима, *добивати/добијати* зелено свјетло.⁷

Остале алтернације су мање фреквентне (по два примјера): **б/в** – кула *бабилонска/вавилонска*, **ц/н** – боља (љепша/лепша) *половица/половина* <чија>, **ц/т**: слати од *Понција* до Пилата кога, **ћ/шт** – у главним *опћим/општим* цртама, **х/џ** – иде (продаје се итд.) као *халва/алва*,⁸ **љ/л** – капа *доље/доле* <кому/ко-

Кро-Корп1 даје 164 примјера са лексемом *каша* и 17 са *попара*. У Серб-Корп нашли смо 49 ријечи *каша* и 11 *попара*.

⁶ Однос у Кро-Корп1 *јањета* и *јагњета* је 824 : 21, а у Серб-Корп 4 : 100.

⁷ У Кро-Корп1 нашли смо 12.433 примјера за глаголе *добивати* и 301 за *добијати*, док је у Серб-Корп ситуација обрнута: *добијати* 100, *добивати* 13.

⁸ Кро-Корп1 има избалансиран однос *халве* и *алве* (13 : 12), док у Серб-Корп опште нема ријечи *халва*, већ само *алва* (11).

ме>, **с/о** – јачи *спол/пол*, *склизак (клизав)/клизав* терен,⁹ **т/ћ** – бити *сретне/срећне* руке <у чему>,¹⁰ *пети котач/точак* на колима.

Ријетке су вокалске алтернације **а/о** – *саламунско (соломунско)* р(ј)ешење, бити (лежати) на *самртној (смртној)*¹¹ постељи, **е/а** – кренути/кретати (пријећи/прећи – прелазити) у *офензиву/офанзиву*, **е/о** – ц(иј)епати длаку на *четверо/четворо*,¹² **о/е** – гори *тло* под ногама кому, изгубити/губити *тло* под ногама, наишло је (наилази) на плодно *тло* што, пало је (пада) на плодно *тло* што, **у/и** – дати/давати (дон(иј)ети/доносити и сл.) на *тањуру/тањиру* кому што/шта, добити/добивати на *тањуру/тањиру* што/шта, **у/о** – врући *крумпир/кромпир*, плава *куверта/коверта*. Исто се односи на вокалско-консонантске алтернације **ју/о** – мали *милијун/милион* кога, чега, **р/о** – нисам од *јучер/јуче* или нисам се *јучер/јуче* родио, **у/ва**: досадан као *уш/ваш*, а такође на вокалско-консонантску метатезу **кот-/точ-** – нису сви *котачи/точкови* у глави (на мјесту) кому.

Вокализација **л/о** је заступљена у фраземи ставити/стављати *сол/со* на <живу> рану кому/коме.

Неке алтернације, према постојећим корпусним подацима, не диференцирају српски, хрватски и бошњачки језик. Такав је случај са факултативним вокалом **а**: ићи (хтјети) главом *кроз (кроза)* зид, *кроз (кроза)* зубе [рећи/говорити, промрсити и сл.],¹³ *сад (сада)* или никад, а такође колоквијална елипса (елизија) *нит*’ у односу на *нити (и/о)*: има такав карактер: *нити/нит*’ смрди нити (нит) мирише.

3. На лексичком нивоу постоји велик број фразема које су у српском, хрватском и бошњачком, мање-више, идентичне: према нашој прелими-

⁹ Кро-Корп1 нема ни *клизав* ни *склизав терен*. Срб-Корп садржи 5 примјера фразема *клизав терен* и ниједан за *склизав терен*.

¹⁰ У употреби ове фраземе постоји потпуна поларизација: Кро-Корп1 има 22 примјера *бити сретне руке*, и ниједан *бити срећне руке*. Срб-Корп садржи 54 примјера *бити срећне руке* и ниједан *бити сретне руке*.

¹¹ Речник МС/МХ 1967 као примаран облик даје *смртан*, а Анић 2000 паралелно тумачи *самртни* и *смртни*.

¹² У хрватском језику примарни облик је *четверо* (Силић 2000), а у српском *четворо* (Станојчић/Поповић 2002: 103). Однос *четверо* и *четворо* у Кро-Корп1 је 3.648 : 219, а у Срб-Корп 119 : 1.831. Ни у једном од ових корпуса нисмо нашли фразему *цијепати/цепати длаку на четворо/четверо*.

¹³ Кро-Корп1 има 93 пута приједлог *кроза*, а Срб-Корп 17. У првом корпусу фазем *главом кроз зид* долази 14 пута, а *главом кроза зид* 6. У Срб-Корп однос *кроз – кроза* је 2 : 0. Корелација *сад или никад* – *сада или никад* је у Кро-Корп1 13 : 0, а у Срб-Корп 4 : 1.

нарној анализи од 2.255 чак 1.021 (дакле готово половина). У ширем испитивању требало би утврдити да ли је то доиста тако. Ево првих сто примјера: *ако Бога знаш, амо-тамо или тамо-амо, бацати ријечи у вјетар, бацити (до-бацити) кост кому, бацити/бацати љагу на кога, на што, бацити/бацати око на кога, на што, бацити/бацати сидро, бацити/бацати сјену на кога, на што, бацити/бацати што кроз прозор, бацити/бацати свјетло на кога, на што, бацити/бацати у сјену кога, што, бацити/бацати у старо жељезо кога, што, бацити/бацати у вјетар што, бацити/бацати удицу кому, бацити копље у трње, бацити на кољена кога, што, бацити поглед на кога, на што, бацити се/бацати се на посао, баи ме брига, бавити се мишљу, без пардона, без по муке, без покрића, без премца, без преседана, без ријечи, без срца, без задњих мисли, бијела врана, бијели свијет, бијело погледати/гледати, било на прошло, бити брз на језику, бити добре воље, бити или не бити, бити једно тијело и једна душа, бити кост у грлу кому, бити кратак, бити на цијени, бити на црној листи, бити на дневном реду, бити на добру гласу, бити на издисају, бити на коњу, бити на мети, бити на ногама, бити на помолу, бити на потезу, бити на прагу чега, бити на равној нози с ким, бити на свој калуп, бити на ти с чим, бити на видiku, бити на висини, бити на злу гласу, бити од користи кому, чему, бити од ријечи, бити по вољи кому, чему, бити под гасом, бити под упитником, бити пред вратима, бити при новцу, бити при себи, бити при свијести, бити широке руке, бити свакој врећи закрпа, бити сваком лонцу поклопац, бити свој човјек, бити у добрим рукама, бити у другом плану, бити у форми, бити у игри, бити у коми, бити у моди, бити у праву, бити у првом плану, бити у пуној снази, бити у раскораку с ким, с чим, бити у стању, бити за петама кому, блијед као крпа, блијед као смрт, боде очи кому што, бог богова, бог и батина, бојати се као живе ватре кога, чега, боли (заболи) душа кога, боље икад него никад, боље рећи или боље речено, борба с вјетрењачама, борити се на живот и смрт, борити се с вјетрењачама, борити се са смрћу, бости се с рогатим, брат брату, бринути туђу бригу, бројити залогаје кому, брз на шакама, брже-боље, бубнути и остати жив.*

За мањи број лексема претпостављамо да су типично обиљежје хрватског језика, а да су у српском рјеђе или се уопште не употребљавају. Рецимо:

бити у беду, пасти/падати у бед,¹⁴ дошла је луна кому,¹⁵ имати жнору, љубити се (вољети се) кроз камиш, макар *фратри* с неба падали, *Мартин* у

¹⁴ Док Кро-Корп1 има 11 примјера са *бед* (у једном случају *пасти у бед*), у Срб-Корп нисмо пронашли ниједан.

¹⁵ Анић наводи овај фразеологизам у значењу 'ухватило га, наступ мушичавости, нагло немотивирано понашање' (Анић 2000), док га Речник МС/МХ 1967 не даје.

Загреб, Мартин из Загреба,¹⁶ метар *цванцик*, на *пуф* [направити што итд.], на свето *нигдарјево*,¹⁷ немати *дунста* <о чему>, ни *в рит* ни мимо, нису сви *дома* кому, од *шуба*, отићи на *квасину*,¹⁸ *пик-зибнер*, под *мус* (мораш), прост као *шлага*, у *хипу*,¹⁹ ухватити за *шишак* кога²⁰.

У основи двају фразеологизама налазимо српску реалију: проћи (провести се) као Марко на *Косову*, равно је све до мора (*Косова*) кому.

4. У лексичком систему фразема најфреквентнији пар је *враг/ђаво* (25 примјера). У хрватском фразеолошком рјечнику постоје три групе идиома са овим ријечима. Прву и најчешћу (17 случајева) чине примјери су којима се искључиво налази *враг* – бојати се кога, чега као <црног (живог)> *врага*, дошао је (доћи ће) *враг* по своје, изазвати/изазивати *врага*, као да је *врагу* из торбе искочио (испао), као за *врага*, не да *враг* мира кому, није *враг*, отићи/одлазити к *врагу*, послати/слати к *врагу* (до *врага*) кога, што, повући/повлачити (вући) (потегнути/потезати) *врага* за реп, <то > није без *врага*, *враг* има своје прсте у чему, *враг* је однио шалу, *враг* не спава, *враг* те однио!, бјежати од чега као *враг* од тамјана, тјерати (гонити и сл.) кога као *враг*, тјерати (гонити и сл.) кога као *враг* грешну душу. Другу образују дублети: **а)** *враг* и *ђаво*: није *ђаво*, него *враг*, послати до сто *ђавола* (*врагова*) кога, што, *враг* (*ђаво*) би га знао или *враг* (*ђаво*) ће га знати, **б)** *враг* и *бог*: гдје је бог (*враг*) рекао

¹⁶ Срб-Корп не садржи дату фразему. Речник МС/МХ 1967 даје сљедеће објашњење „каже се за онога који у великом граду ништа не научи, већ се врати онакав какав је био”.

¹⁷ Анић 2000 даје објашњење ‘никада’, док ове ријечи нема у Речнику МС/МХ 1967 нити у Срб-Корп.

¹⁸ У хрватском језику *квасина* у значењу ‘оцат’ има регионални карактер (Анић 2000). Речник МС/МХ 1967 даје значење ‘оцат, сирће’ и као извор наводи Вуков рјечник. У Срб-Корп нисмо пронашли ову лексему. Краћом анализом примјера у интернету запазили смо да сви долазе из хрватских извора. У једном приказу хрватског фразеолошког рјечника ова ријеч се спомиње: „Иако дијалектални фраземи нису укључени, поједине саставнице фразема припадају једном од хрватских говора или дијалеката (*отићи на квасину*, имати путра на глави, дати по губици (њушци, лабрњи)“ (Видовић Болт 2006 – www).

¹⁹ Анић 2000 даје ову фразему и наводи значење ‘учас, у тренутку, очас’. Речник МС/МХ 1967 садржи ријеч *хип*, али не и фразему у *хипу*. У Срб-Корп нашли смо само један примјер: Задрхтала је и у *хипу* се прибила уза ме [...]

²⁰ Анић 2000 објашњава *шишак* као ботаничку ријеч у значењу ‘грозничница’, али не наводи фразему. Речник МС/МХ 1967 тумачи као ‘биљка из породице уснатица’. У Срб-Корп и Кро-Корп1 нисмо пронашли ову фразему. У Кро-Корп2 запазили смо само један примјер: Мичи се цуро господска, ако те узмем за *шишак* и заринем те у ову бразду, знала буш моћ земље.

лаку ноћ. У трећој групи налазе се фраземе у којима могу доћи три лексеме – *враг*, *ђаво*, *бог*: којега (кога) *врага* (бога), који ти је *бог* (*враг*, *ђаво*), продати душу <*врагу* (*ђавлу*, *ђаволу*)>, <то је> исти *враг* (*ђаво*, *давао*). Посебну групу чине фраземе без ријечи *враг*, али у којима се она може појавити, нпр. умјесто ријечи *куга* (бјежати од кога, од чега као од *куге*). Само један примјер нашли смо за придјев образован од ријечи *враг*: *луда* (*врашка*, *вражја*) срећа.²¹ Оријентализам *шејтан* нашли смо изван фразема у Кро-Корп1 4 пута, а у Срб-Корп 5 пута. Што се тиче бошњачког језика, у њему постоји пословица Из мире два *шејтана* вире и фраземе дошли *шејтани* по неког, *шејтан* један (Видим да су њему *шејтани* дошли по своје. Смири се више, *шејтане* један; Јахић 1999: 496).

Доста има хрватских идиома у којима се смјењују ријечи *конац* и *крај* (27). У неким примјера (4) ради се о приједлогу *крај*, *онкрај*, што за ову анализу није интересантно: проћи/пролазити <поред (*крај*) кога, поред (*крај*) чега> као поред (*крај*) турског гробља, бити (наћи се/налазити се) иза (*онкрај*) браве, смјестити (стрпати и сл.) иза (*онкрај*) браве кога. У осталим случајевима постоје двије могућности: 1. да се у хрватском језику употребљава само *конац*: држати <све> *конце* у <својим> рукама,²² на *концу* *конца* (*конаца*), похватати (повезати) *конце*, тјерати мак на *конац*,²³ помрсити (замрсити) *конце* кому, виси о *концу* [живот, будућност итд.], 2. да се користи *конац* и *крај*: без *краја* и *конца* или без *конца* и *краја*, 3. да се употребљава само *крај*, *крајњи*: ићи до *краја*, изићи/излазити на *крај* с ким, с чим, на крају *крајева*, стати на *крај* кому, чему, у *крајњој* линији, до *крајњих* граница, извући/извлачити дебљи (*краћи*) *крај*, свјетло на *крају* тунела, <једва> саставити/састављати (везати/везивати и сл.) *крај* с *крајем*, батина с (са) два *краја*. Посебан случај чини лексема *прикрајак* (из *прикрајка* [проматрати и сл.] кога) и синонимски пар *конац/жнорица*: иде као по *концу* (*жнорици*) што²⁴. Фреквенцијска дистанца између *конац* и *крај* у хрватском корпусу је прилична: 35.000 – 72.490 (Кро-Корп1), 2.045 – 7.965 (Кро-Корп2), а такође у српском 358 – 23.941.

5. Врло често у фраземама налазимо корелацију *крех* и *хљеб* (15). У хрватском фразеолошком рјечнику искључиво се даје први лик, коме у српском

²¹ У Кро-Корп1 регистровани смо ријеч *враг* 1503 пута, *ђаво* 291. У Кро-Корп2 редослед је овакав *враг* 1471, *ђаво* 618, *шејтан* 19. У Срб-Корп пронашли смо 119 примјера за ријеч *враг*, 794 за *ђаво*, 5 за *шејтан*.

²² Фразема *држати конце* је у Кро-Корп1 употријебљен 29 пута, а у Срб-Корп 13 пута.

²³ Однос употребе фраземе *мак на конач* у Кро-Корп1 и Срб-Корп је 24 : 2.

²⁴ У оба корпуса (Кро-Корп1, Срб-Корп) нисмо нашли ниједном лексему *жнорица*.

одговара *хљеб/хлеб*: добар као *крух*, доћи до <свога> *круха*, имати *крух* у рукама, јести као птица (птичица) јести туђи *крух*, *крух* без мотике, *крух* са седам (девет) кора, нема ту (овдје) *круха* за кога, од тог брашна неће бити погаче (*круха*)!, подијелити/дијелити кору (корицу) *круха* с ким, тражити *круха* преко (изнад) погаче (над погачом), узети/узимати (отети/отимати и сл.) *крух* из уста кому, за кору (корицу) *круха* [радити, мучити се и сл.], зарадити/зарађивати за <свој> *крух*, живјети на (о) *круху* и води, ићи трбухом за *крухом*. *Крух* се рјеђе појављује у српским фраземама – у Срб-Корп нашли смо само три примјера: трбухом за *крухом*, о своме *круху* и руху, *крух* свагдашњи.²⁵

Интересантна је корелација *сат* и *час* (11). У хрватским фраземама за ознаку '60 минута' користи се искључиво *сат*: бројити дане (*сате* и сл.), сто на *сат*, у ситне *сате*,²⁶ знати (видјети итд.) колико је *сати*. И у српском језику ове фраземе се употребљавају. Фраземе са значењем 'тренутак, момен(а)т' садрже *час* у оба језика: *час* посла, у прави *час*, у (за) тили *час*, у задњи (последњи) *час*, куцнуо је *час*, не *часити часа*. Само у једној фраземи хрватски рјечник даје дублет: крајње је *вријеме (час)*.²⁷

Пар *живац/нерв* (9) неједнако је заступљен у хрватском фразеолошком рјечнику. Ријеч *живац* се појављује самостално у 6 случајева: имати јаке (челичне) *живце*, изгубити/губити *живце*, имати слабе *живце*, имати *живаца* <за што; да ...>, на рубу *живаца*, сачувати/чувати *живце*. У Срб-Корп постоје ове фраземе: *имати живце* (2), *ићи на живце* (10), (*по-*, *из-*)*губити живце* (9), (*са*)*чувати живце* (2), *кидати живце* (2). У једном случају хрватски рјечник даје дублет: *ићи на живце (нерве)* кому. Лексема *нерв* долази само у фраземи *имати нерв* за што. Ријеч *живац* је у хрватском језику много фреквентнија него у српском: 1472 (Кро-Корп1) – 154 (Срб-Корп). Посебан случај чини фразема без и једне и друге ријечи, али у коме оне могу доћи: *ићи на јетра* кому/коме. У Кро-Корп1 шест пута је употријебљено *ићи на јетра* и једном *ићи на јетру*. У Срб-Корп нисмо нашли ниједан примјер.

Интересантан је однос *криж/крст* (6). Хрватски фразеолошки рјечник даје четири фраземе са лексемама *криж*, *крижни*: носити (имати) <свој> *криж*, разапети/разапињати (прибити/прибијати и сл.) на *криж* кога, ставити *криж* на што, *крижни* пут. У једном случају нашли смо коријен *крст-*, и то у глаголу – не дати се *крстити*. Сљедећа фразема има дублетни облик: *прекрижених*

²⁵ У овоме корпусу *крух* се сусреће 24 пута, а *хлеб/хљеб* 1.640 пута. У Кро-Корп1 ситуација је обрнута: *крух* 2770, *хљеб* 184. У Кро-Корп2 однос *круха* и *хљеба* је 961 : 210.

²⁶ Фреквенцијска корелација фразема *бројати сате* у Кро-Корп1 и Срб-Корп је 7 : 1, а у *ситне сате* 22 : 17.

²⁷ Подаци у корпусима су подударни – преовладава фразема са лексемом *вријеме/време*: у Кро-Корп1 однос је 90 : 8, а у Срб-Корп 55 : 1.

(*скрићених*) руку [сједити, чекати итд.]. Ријеч *криж* сусреће се у Серб-Корп само 10 пута, од тога ријетко у неком споју (мотиком *крижа* земљу, *крижање* душе, *крижни* пут), а у Кро-Корп1 чак 6851.

Изразиту неподударност прави пар *пухати/дувати* ($3 + 3 = 6$). Хрватски фразеолошки рјечник наводи само први лик: мртво *пухало*, окретати се како вјетар *пуше*, знати (видјети) одакле (откуд) вјетар *пуше*, *пухати* на хладно, *пухати* у исти рог с ким или *пухати* у чији рог, *пухнуло* је у главу кому што; да... Лексема *пухати* сусреће се у Кро-Корп2 383 пута, док у Серб-Корп нисмо нашли ниједну, што значи да нема ни фразема са њом.

Пар *дрек/говно* (5) сусреће се у хрватском, док је у српском прва лексема мало вјероватна.²⁸ Хрватски фразеолошки рјечник даје примјере (1) само са *дрек* – *дрек* на шибици, (2) само са *говно* – имати с *говнима* посла, увалити/увалјивати у <велика> *говна* кога, (3) са *дрек* и са *говно* – бити у *говнима* (*дреку*) <до гуше>, извући/извлачити (извадити/вадити и сл.) из *гована* (*говна*, *дрека*) кога.

Пар *зрак/ваздух* (5) изразито је диференцијалан. У хрватском фразеолошком рјечнику налазимо само *зрак*: виси (лебди) у *зраку* што, *зрак* је чист, дигнути/дизати у *зрак*, дигнути све четири у *зрак*, градити куле у *зраку* (облацима). *Зрак* се према Кро-Корп1 и Серб-Корп много чешће користи у хрватском језику (1940 пута), него у српском (280), а *ваздух* много чешће у српском (3525) него у хрватском (39). У српском корпусу запазили смо само један примјер фразема *виси у зраку* и *дићи у зрак*, 16 примјера *виси у ваздуху* и 34 примјера *дићи у ваздух*. У Кро-Корп1 нисмо регистровали ниједан случај употребе два посљедња фразема.

Интересантан је случај када се типични облик једног језика не налази у фразеологизму истог језика. Нпр. у хрватском фразеолошком рјечнику дате су три фраземе са *кичма* и ниједан са *краљежница*: без *кичме*, имати *кичму*, савити/савијати (повити/повијати) *кичму* <пред ким>. У Кро-Корп1 нашли смо 11 пута фразема *имати кичму* и само једном *имати краљежницу*.²⁹

Постоје фразеологизми у којима се употребљава типични и мање типични лик. Рецимо, у једној хрватској фраземи само је *ниво*: бити на *нивоу*. У два случаја постоји дублете *разина/ниво*: на високој (највишој) *разини* (*нивоу*), испод <сваке> *разине* (*нивоа*). У Кро-Корп1 саоднос ријечи *разина* и *ниво* је

²⁸ У Серб-Корп пронашли смо два случаја употребе ријечи *дрек*: Нисам, ја сам само човек који уме да препозна *дрек* када га види! „Сакупљање смећа, копање гробова“, рече Оне, а Шевек додаде: „Вађење живе“, и заустити да каже: 'Прерада *дрека*', али се присети у последњи час идиотског табуа скатолошких речи.

²⁹ Кро-Корп1 садржи 374 пута *краљежницу* и 193 *кичму*, док Серб-Корп има 268 пута *кичму* и ниједном *краљежницу*.

26.251 : 738, а у Срб-Корп 17 : 5.552. Корелација на високој разини – на високом нивоу у Кро-Корп1 је 265 : 12, а испод (сваке) разине – испод (сваког/а) нивоа 344 : 8. У српском корпусу, у коме смо регистровали само 17 примјера са ријечи *разина*, сусрећу се овакви спојеви: *на свим разинама*, *на разним разинама*, – *висока*, *нижа*, *потребна*, *иста*, *економска*, *синтактичка разина*, – *разина конвенција*, *осредњости*, *провјерљиве документације*.

Интересантан је пар *ништитица/нула* у фраземама бити раван нули, кренути/кретати (почети/почињати) од нуле (*ништитице*), свести/сводити на нулу што, један нула за кога. Кро-Корп1 има 363 примјера са ријечју *ништитица* (од тога са придјевом *ништитични* 52 пута) и 1.788 са нулом (*нулти* 647). Спојеви са нулом долазе у 129 случајева, а са *ништитицом* 14 пута. У Срб-Корп нашли смо 466 примјера са нулом и само 4 са *ништитицом* (у спојевима *дуге*, *кратке*, *саме ништитице*, – *моја ништитица*).

Сложенија је ситуација са фреземом везаном за дио тијела на коме се сједе и дио одјеће који га покрива: у хрватским фраземама постоје различита рјешења – испрашити *хлаче* (*тур*) кому, дати ногом у *гузицу* (*тур*, *дупе*) кому, пасти на *гузицу* (*тур*, *дупе*, *рит*) <од чуда и сл.>. У Кро-Корп1 само је двапут употријебљена фразама *испрашити тур* и по једном *испрашити по туру*, *испрашити леђа*. У њему нисмо нашли фразему *испрашити хлаче*. Најфреквентнији је спој *ударити/потегнути/добити/шутнути/ударац/ ногом у стражњицу* (11 пута), мање *дати/ударити/избацити ногом у тур* (6) и *добити/набити ногом у гузицу* (4). Риједак је спој *ударити/ићи у дупе* (3). Фреквенција ријечи у овом корпусу је оваква: *стражњица* 156, *гузица* 48, *тур* 24, *дупе* 16. Од 36 употреба само у једном случају ријеч *гузица* долази у фраземи *пљуснути по гузици*. У српском корпусу најшешћа је лексема *дупе* (117), међутим нашли смо један примјер фраземе *шутнути у дупе*. У њему ријеч *стражњица* има 30 употреба, од тога једну у фраземи *ошинути по стражњици*. У Срб-Корп регистровали смо три употребе ријечи *тур* (*испрашити тур*, *сместити свој тур*, *пасти на тур*) и ниједну са *хлаче*. С друге стране Кро-Корп1 има 458 примјера са *хлаче* и три са *панталоне*.

Изразито су поларизовани *шутјети/ћутати* у фраземи *шутјети* као гроб, *шутјети* као риба, *шутјети* као заливен. У Кро-Корп1 нашли смо 1.894 облика са глаголом *шутјети* (укључујући и прилоге) и 426 са *ћутати*. Спој *шутјети/шутња* као... долази у 65 случајева. У овом хрватском корпусу глагол *ћутати* је употријебљен 426 пута, али готово увијек у значењу 'осјећати'. Спој *ћутати као* запазили смо три пута. У Срб-Корп постоји 2.195 примјера са *ћутати* (и изведеницама) и 22 спој *ћутати као заливен* (11), *као риба* (2), *као мула* (1). Глагол *шутјети* са изведеницама је слабо заступљен (11), али ниједном у споју који налазимо у хрватском језику.

Што се тиче саодноса *кут* – *угао* (3), у хрватском фразеолошком рјечнику два пута налазимо само *кут* (стјерати [притјерати] у *кут* кога, погледа-

ти/гледати [проматрати и сл.] из другог кута), а једном угао (држати три угла куће). У хрватском језику *кут* се користи за ознаку унутрашњег дијела простора, а *угао* спољашњег дијела. За номинацију овог просторног дијела постоје два турцизма: *ћошак* и *буџак*, које нисмо нашли у датоме рјечнику. У хрватском и српском корпусу нема фраземе *боли ме (га, је, њу, те, вас) ћошак*. У Кро-Корп1 постоји 3.445 примјера са *кут*, 904 са *угао*, 57 са *ћошак*, 22 са *буџак*. Спој *из другог кута* је заступљен у 27 случајева, *из другог угла* 5, док нема ниједног *из другог ћошка* (само је једном *водити из ћошка у ћошак*) и *из другог буџака*. У Срб-Корп доминира *угао*: 1465, *кут* 51, *ћошак* 209, *буџак* 5. Ријеч *кут* долази у устаљеним обртима *тихи кут*, *најскривенији кут*, *завлачити/завући/повући*, *зарити се у кут*, *гурнути у кут*, *погледати у кут*, *одмаћи у кут*, *дати један кут*, *бацити у кут* – *прећи преко кута*, *у два кута*, – у *другом*, *хладовитом*, *једном*, *мрачном*, *најдубљем*, *нашем*, *најтамнијем*, *најудаљенијем*, *свом*, *куту*, – *управљати сваким кутом*. Лексема *ћошак* има овакву колокацију: *притерати*, *сатерати*, *(од)гурнути*, *бацити*, *одвести*, *повлачити/повући се*, *сабити*, *сатерати у ћошак*. Ријеч *буџак* јавља се у следећим спојевима: *по буџацима*, *бојазан од буџака*, *уздићи се из буџака*, *пасти у буџак*. Претпостављамо да су фраземе са *ћошак* и *буџак* посебно чести у босанском/бошњачком језику.

Јасно је лексички издиференциран пар *кошарица (кошара) / корпа* – *дати кошарицу (кошару)* кому, *добити кошарицу (кошару)* од кога, У Кро-Корп1 *кошара* је употребљена 359 пута (али ниједном *дати кошару*), а *кошарица* 32 пута (ниједном *дати или добити кошарицу*), док су у Срб-Корп обје ријечи много мање заступљене – *кошара* 43 пута, *кошарица* два пута (ниједном у поменутим фразеологизмима). С друге стране, Кро-Корп1 има 29 примјера ријечи *корпа*, а Срб-Корп 428. Фразему *дати корпу* нисмо нашли у Кро-Корп1, док у Срб-Корп постоји један примјер.

Издиференциран је и пар *жлица/кашика* у фраземама *јести великом жлицом/кашиком*, утопио би у *жлици* воде *тко/ко* кога.

У хрватском фразеолошком рјечнику у једној фраземи нашли смо *згодитак* (главни *згодитак*), а у другом *погодак* (пун *погодак*). У Кро-Корп1 регистровани смо 954 случаја употребе ријечи *згодитак* и 18 пута *главни згодитак*, само један *пуни згодитак*, док је *погодак* много чешћи: 9.870 са 349 примјера *пун погодак* и једним *главни погодак*. Срб-Корп садржи 846 примјера ријечи *погодак* (од којих 45 *пун погодак*) и само 11 *згодитак* (ниједан са фраземом *пуни згодитак*).

Материјал хрватског и српског корпуса указује на диференцијацију у пару *продавати маглу/зјаке*. Ријеч *зјака* и фразаму *продавати зјаке* нашли смо два пута у Кро-Корп1 и ниједном у Срб-Корп. У Кро-Корп1 фразема *продавати маглу* је употребљена 81 пут, а у Срб-Корп два пута.

Низ диференцијалних лексема регистровани смо само у једној фраземи: *двојба/сумња*,³⁰ *фригати/кувати*,³¹ *губица/њушка/лабрња*, *кабаница/кожух/капут*, *кринка/маска*, *куфер/кофе/капа*, *кушња/провјера*, *мрква/шаргарепа*,³² *поплата/ћон*,³³ *позорност/пажња*, *проценат/камата*, *путер/маслац/масло*, *срси/трнци*, *ступ/кип*, *ступањ/степен*, *ступица/клопка/замка*, *шипак/коштица*, *шкатуљица/кутија*, *тек/апетит*, *трбух/стомак*, *вални/таласни*,³⁴ *жаруљица/лампица*, *жмарци/трнци*, *зрцало/огледало*.³⁵

Није иста употреба фразема са топонимима типа мирна *Босна/Бачка* – у Кро-Корп1 налазимо четири пута *мирна Босна* и ниједном *мирна Бачка*, док се у Срб-Корп сусреће једном *мирна Бачка* и ниједном *мирна Босна*.

6. У т в о р б е н о ј структури фразема постоји више група. Колико они раздвајају српски, хрватски и бошњачки језик, може се утврдити само у анализи шире грађе. Стога ћемо навести примјере за које претпостављамо да су диференцијални. Једну чине именски суфикси (а) **-аш/-ер** испред кога долази атлернација **ју/о**: владати се (трошити итд.) као пијани *милијунаш/милионер* (овај пар је јасно поларизован на хрватски и српски), (б) суфикси неизведене и збирне именице **џ/-ј**: бацити/бацати *бисер (бисерје)* пред свиње,³⁶ пустити *коријен/корен (коријење/корење)*,³⁷ ухватити/хватати *коријен/корен (коријење/корење)*, (в) суфикси неизведене и градивне именице **џ/-ин**: здрав као *дрен (дреновина)*, (г) завршетак **-е** и суфикс **-ац**: појео (ујео) вук *магаре (магарца)*, чекај, *магаре*, док трава нарасте, научити се (навикнути се и сл.) на што као *магаре* на батине, (д) завршеци **-ле/-ли**: гледати кроз црне *наочале* <на> што, гледати кроз ружичасте *наочале* <на> што,³⁸ (е). деминутиви: зави-

³⁰ Однос ријечи *двојба* и *сумња* у Кро-Корп1 је 4.195 : 17.725, а у Срб-Корп 3 : 4.205.

³¹ У Срб-Корп нисмо нашли ниједан примјер са глаголом *фригати*.

³² У Кро-Корп1 однос *мркве* и *шаргарепа* је 276 : 0, а у Срб-Корп 34 : 153.

³³ У Кро-Корп1 *ћон* је употријебљен 98 пута, а *поплата* само 4. Срб-Корп има 71 примјер са *ћон* и ниједну са *поплата*.

³⁴ Кро-Корп1 има 261 употреба придјева *вални* и ниједан *таласни*. У Срб-Корп смо регистровани 61 примјер придјева *таласни* и ниједан *вални*.

³⁵ Однос ријечи *зрцало* и *огледало* у Кро-Корп1 је: 846: 751, а у Срб-Корп 5 : 887.

³⁶ Кро-Корп1 даје два примјера *бацити бисерје пред свиње* и ниједан *бацити бисер пред свиње*. Срб-Корп нема ни једно ни друго.

³⁷ Кро-Корп1 има више фразема са *коријење* него са *коријен* (19 : 2), а Срб-Корп једнак број (3 : 3).

³⁸ Према корпусним подацима (Кро-Корп1, Срб-Корп) у хрватском преовладава лик *наочале*, а у српском *наочари*. У хрватском корпусу редослед је овакав: *наочале*

рити/завиривати (загледати/загледати) <дубље> у чашу (*чашицу*), ни *мрве* (*мрвице*) чега, пити крв <на *сламку* (*сламчицу*)> кому.

У другој се налазе глаголски парови без префикса и са префиксом: може се на прсте <једне руке *избројити* (*пребројити* и сл.) кога, што,³⁹ *намазан* (*премазан*) свим мастима>, пасти/*падати* (*спасту*/*спадати*) с ногу, *пасти* (*спасту*) с коња на магарца, *попити*/*пити* (*испити*/*испијати*) горку чашу, *порасти* (*нарасти*) / *расти* у чијим очима, *порушити* (*срушити*) / *рушити* (спалити/спаљивати (палити) <све> мостове <за собом (иза себе)>, *покуцати* (*закуцати*/*куцати*) на чија врата, *подвући* (*повући*) црту, свим фарбама *префарбан* (*офарбан*), *прилијепити* се (*залијепити* се) као крпељ <уз кога, за кога>, *промолити* (показати, *помолити*) нос, *сломити* (*поломити*) зубе на чему, *уписати* (*записати* и сл.) златним словима <кога, што/шта>, *увлачити* се (*завлачити* се) под реп кому, *зажмирити*/*жмирити* (*прижмирити*) једним оком (на једно око), клупко се почело *одмотавати* (*одматати*).

Трећу чине придјевски парови (а) без префикса и са префиксом **пре-**: <то је> *велик* (*превелик*) залогај <за кога>, без префикса и са префиксом **о-** иза негације: у *небраном* (*необраном*) грожђу [бити, наћи се],⁴⁰ (б) са суфиксима **-вск/-љ-**: *лавовски* (*лављи*) дио,⁴¹ **-ј/-љ-**: *бабје/бабље*⁴² љето/лето, **-јск-/ев-**: пресејћи *гордијски* чвор – *гордијев* чвор⁴³. Овдје већ можемо сигурније тврдити да суфикси **-ј/-ов** у пару *лабуђи/лабудов* пјев диференцирају хрватски и српски језик: *лабуђи* је више типичан за први језик, *лабудов* за други.

385, *наочаре* 15, *наочари* 7, *наочали* 2, а у српском: *наочаре* 100, *наочари* 67, *наочале* 0, *наочали* 0. У Кро-Корп1 нашли смо само фразему гледати кроз *наочале* (4), а у Серб-Корп гледати кроз *наочари* (4) и гледати кроз *наочаре* (1).

³⁹ У Кро-Корп1 дата су три примјера са *избојити* и један са *пребројити*, а у Серб-Корп по један примјер за оба глагола.

⁴⁰ Кро-Корп1 има доста уједначен однос ових придјева у датом фразему: *небран* 21 – *необран* 23, док у Серб-Корп изразито преовладава *небран* (11 : 3).

⁴¹ У Кро-Корп1 однос *лабудов* – *лабуђи* је 120 : 59, а у Серб-Корп 111 : 3 (без презимена *Лабудовић*). У Серб-Корп корелација двају придјева је оваква – *лавовски* 43, *лављи* 12. Постоји *Лавље срце*, *фризура*, *глава*, *пудла* и *део*, али нема *лављи део*. У хрватском корпусу нема споја *лабудов пјев*, већ само *лабуђи пјев* (24), а у српском нема *лабуђи п(ј)ев*, *п(ј)есма*, већ *лабудова песма* (14) и *лабуђи врат* (3).

⁴² Други наведени примјер нисмо нашли у Менац/Финк-Арсовски/Вентурин 2003. У Кро-Корп1 однос *бабји* и *бабљи* је 7 : 27, а у Серб-Корп 1 : 2. У хрватском корпусу нема *бабје љето*, али има *бабље љето* (11), док у српском нема *бајбе љето*, али има *бабје лето* (2).

⁴³ Овај други не наводи Менац/Финк-Арсовски/Вентурин 2003. У Кро-Корп1 је искључиво *гордијски чвор* (52), а у Серб-Корп искључиво *гордијев чвор* (24). У првом корпусу нема уопште придјева *гордијев*, а у другом *гордијски*.

У четвртој су прилоги са суфиксима *o/-ачк-*: *надуго* (*надугачко*) и нашироко [причати и сл.]. Кро-Корп1 има један примјер *надуго причати* и ниједан *надугачко причати*. Серб-Корп нема ни једно ни друго. Они нису изразито издиференцирани у три језика.

7. У м о р ф о л о ш к о м систему фразема запажају специфична структурна варирања (немамо у виду фонетско-фонолошке алтернације, о којима смо већ говорили), прије свега у систему именица, замјеница, придјева и прилога.

Што се тиче именица, најфреквентнија варијација долази у корелацији једнине и множине (21 случај). У највећем броју случајева тешко је без анализе ширег материјала констатовати било какву међујезичку разлику. То се, рецимо, односи на синегдоху у фраземи тресла се брда, родио се *миш* или на примјере типа <то> није чист *посао* – <то> нису чиста *посла*, бити <још> у *повоју* (*повојима*), бити на измаку *снаге* (*снага*), бити у *дугу* (*дуговима*) до грла (гуше), чекати на *кривини* (*кривинама*) кога, ићи (лијепити/лепити се) као *пчеле* (*пчела*) на мед, има (било је) као *мрава* (*мрави*) кога, имати *дебео образа* или бити *дебелих образа* (*дебела образа*), имати празан *цеп* (*цепове*) или бити *празна цела* (*цепова*), имати пун (дубок) *цеп* (*цепове*), напунити *цеп* (*цепове*), избити/избијати *адут* (све *адуते*) руке кому/коме, изићи из *опанка* (*опанака*), не скидати *ока* (*очију*) с кога, с чега, положити/полагати *рачун* (*рачуне*) кому/коме, положити (ударити и сл.) *темељ* (*темеље*) чему, посвађати се на *ножеве* (*нож*), вагати *ријечи/речи* (*сваку ријеч/реч*), запело је (запиње) за *око* (*очи*), промрзнати до *кости* (*костију*).⁴⁴ Фразема омастити *брк* (*брке*, *бркове*) има у Кро-Корп1 четири варијанте: омастити *брк* (6), *бркове* (4), *брке* (4), *бркова* – Нећемо си омастити *бркова* (1), а у Серб-Корп само једну – омастити *брке* (1).

Што се тиче фраземе што/шта, задати/задавати *главобоље* кому/коме, Кро-Корп1 даје 21 примјер са *задати главобољу* и 36 са *задати главобоље*, а Серб-Корп два са *задати главобољу* и 4 са *задати главобоље*, из чега се не може претпоставити да постоји међујезичка разлика.

Диференцијацију између језика тешко је без провјере на ширем материјалу утврдити у оквиру варијација у категорији рода типа купити/куповати *мачка* (*мачку*) у врећи, обилазити (мотати се и сл.) као *мачак* (*мачка*) око вруће каше. У Серб-Корп два је пута употребијено купити *мачку* у цаку, што нисмо нашли у Кро-Корп1. У њему постоје ове варијанте (у 12 употреба): *обилазити око вруће каше*, *обилазити као мачак око вруће каше* (3), *обила-*

⁴⁴ Кро-Корп1 не даје ниједан примјер овог фразема, док смо у Серб-Корп нашли један (промрзли *до костију*). У хрватском корпусу однос *до кости* – *до костију* је 23 : 20, а у српском обрнуто: 5 : 8.

жење мачка око вруће каше, заобилазити као мачци око вруће каше, облијетати као мачка око вруће каше, околишати као мачак око вруће каше, као мачка око вруће каше, попут мачка око вруће каше, трчати као мачак око вруће каше, онако издалека, па око вруће каше, вртња око вруће каше. У Серб-Корп нисмо пронашли ниједну фразему ове врсте.

Кад је у питању падежни дублет у инструменталу типа једном *ријечју* (*ријечи*), у оба корпуса преовладава први облик (*ријечју/речју*): у Кро-Корп1 однос је 178 : 60, у Серб-Корп 100 : 52.

Фраземску корелацију понекад прави обична и збирна именица: вадити (извлачити) *кестене* (*кестење*) из ватре <за кога>. Анализа хрватског и српског корпуса указује да овдје нема разлике: у оба корпуса изостају примјери са *кестене*, а *кестење* долази 15 пута у Кро-Корп1, а 7 у Серб-Корп.

У систему замјеница као диференцијатор јавља се елиптични облик повратне замјенице *си*, који је типичан за хрватски језик: чупати <*себи* (*си*)> ко-су <на глави>, избити <*себи* (*си*)> из главе кога, што, одузети *себи* (*си*) живот, разбијати (лупати и сл.) <*себи* (*си*)> главу. За хрватски језик је такође типичнији лик *којем* у фраземи ни у *ком* (*којем*) случају – у Кро-Корп1 однос *коме* и *којем* је 225 – 307, а у Серб-Корп 163 : 3. Изразитију разлику не примјећујемо у синонимским варијацијама типа из *ових* (*истих*) стопа, из *твојих* (*ваших*) уста у божје уши.

Придјеви испољавају специфичност у виду, посесивности и компарацији. Неодређени вид се у Менац/Финк-Арсовски/Вентурин 2003 ставља на прво мјесто: у *Адамову* костиму, бити *дуга* (*дугог*) вијека, на *дугу* (*дугом*) је штапу, бити *кратка* (*краћког*) вијека,⁴⁵ превести *жедна* (*жедног*) преко воде кога.⁴⁶ У једном случају даје се предност одређеном виду: само преко мене *мртвога* (*мртва*)⁴⁷. Понекад уз исту ријеч долази придјев и у одређеном и у неодређеном виду: повући *крив* (*погрешан*) потез – повући *прави* потез. Варијација типа усисати с *мајчиним* (*материним*) млијеком налазимо у сва три језика.⁴⁸ У компарацији не запажамо веће разлике. Уп.: *мањег* (*најмањег*) отпора, од *малих* (*најмањих*) ногу, упловити у *мирне* (*мирније*) воде, *јака* (*јача*) страна чија. Интересантна је падежна варијација придјева као (адјективизирани) именице,

⁴⁵ У Кро-Корп1 преовладава фразема *краћког(а)* вијека у односу на *кратка* вијека (25 : 11) и *дугог(а)* вијека у односу на *дуга* вијека (26 : 21), а у Серб-Корп у оба случаја готово искључиво се јавља *краћког(а)* века (20 : 0) и *дугог(а)* века (24 : 1).

⁴⁶ Кро-Корп1 има седам примјера са *жедног(а)* и један са *жедна*, док Серб-Корп даје само *жедног*.

⁴⁷ Кро-Корп1 наводи један примјер са *мртва* и два са *мртвог*, а Серб-Корп само *мртвог*.

⁴⁸ У Кро-Корп1 однос *мајчино млијеко* – *материно млијеко* је 55 : 2, а *мајчино млијеко* – *материно млеко* 19 : 0.

и то у односу номинатива и генитива у фразему <ни> колико је *црно* (*црнога*) под ноктом (испод нокта). У Кро-Корп1 нашли смо само *црно* под ноктом (3 пута) и ниједном *црног* под ноктом, а у Срб-Корп ни једно ни друго.

У употреби глаголских (презентских) дублета уфразему не *цвјетају* (*цвату*) руже кому/коме није (у овако ограниченој анализи) није видљива посебна разлика. У Кро-Корп1 регистровани смо 39 примјера *не цвјетају руже* и 11 *не цвату руже*, а у Срб-Корп 12 не цвјетају руже и ниједан *не цвату руже*.

8. У синтаксичком систему фразема постоји доста варијантних и синонимских појава, међутим мали број има изразито диференцијалну вриједност. Најкарактеристичнија разлика тиче се приједлога *к* у фраземама: доћи/долазити *к* себи, доћи/долазити *к* свијести, доћи/долазити <*к*> памети, довести (призвати и сл.) <*к*> памети кога драге воље, примити/примати (узети/узимати) <*к*> срцу што. Приједложна конструкција је мање типична за српски језик. То потврђују и подаци из корпуса Кро-Корп1 и Срб-Корп: *к себи* 567 : 100, *к свијести* 34 : 7, *к памети* 4 : 1, *к срцу* 24 : 7.

9. Једна од диференцијалних појава је синонимија номинатива и инструментала у фраземама типа бити сам себи *сврха* (*сврхом*),⁴⁹ ни лук јео ни *лук* (*луком*) мирисао. У хрватском фразеолошком рјечнику на првом мјесту стоји номинатив. Инструментал се више веже за хрватски језик него за српски језик. У синонимском пару *по* (*под*) сваку цијену приједлог *под* је мање карактеристичан за српски језик.⁵⁰

У анализи већине синтаксичких конструкција нисмо нашли изразите разлике. Међутим, право разграничење се може добити тек након увида у ширу грађу (што у овом тренутку није реално, јер, како што смо рекли, не постоји српски и бошњачки фразеолошки рјечник) и/ли провјером у репрезентативном корпусу.

Фразеолошка синтакса падежа обилује синонимским паровима. У анализи хрватског фразеолошког рјечника запазили смо низ различитих корелација интересантних за разграничење српског, хрватског и бошњачког језика. Навешћемо неке. а) Номинатив – генитив: долити/долијевати *уље* (*уља*) на ватру, *имати* <добар> *нос* (*њух*) за што или *имати носа* (*њуха*) за што/шта⁵¹. б) Но-

⁴⁹ Кро-Корп1 има 8 примјера са *сврха* и два са *сврхом*, а Срб-Корп нема ни једно ни друго. Кро-Корп1 сади 40 фразема са *сврха* и 4 са *сврхом*, а Срб-Корп има само *сврха* (6).

⁵⁰ У Кро-Корп однос *по сваку цијену* и *под сваку цијену* је 578 : 510, а у Срб-Корп *под сваку цијену/цену* – *по сваку цијену/цену* 379 : 1.

⁵¹ У Кро-Корп1 нашли смо четири примјера споја *њух за* и два споја *њуха за*. У Срб-Корп њихов однос је 3 : 1.

минатив – инструментал: бити сам себи *сврха* (*сврхом*). в) Генитив – акузатив: имати *петље* (*петљу*)⁵², не оставити <ни> *камен* (*камена*) на камену, не видјети *ни прст* (*прста*) пред носом, од дрвећа не видјети *шуме* (*шуму*), *ни труна* или *ни за трун*. г) Генитив – инструментал: играти *отворених карата* или играти *с отвореним картама*, оставити/остављати репове <иза себе (за собом)>, <ни> колико је црно (црнога) *под ноктом* (*испод нокта*). е) Генитив – локатив: бити играчка у *чијим рукама* или бити *чија играчка*, *карика у ланцу* или *карика истог* (тог и сл.) *ланца*, немати *појма* <о појму> <о кому, чему>. д) Датив – инструментал: *скинути/скидати капу кому* (*пред ким*). е) Акузатив – инструментал: црно на *бијело* (*бијелом*), *ни лук јео ни лук* (*луком*) мирисао, завртјети *памет* (*памећу*) кому/коме. ж) Акузатив – локатив: на *дохвату* (*дохват*) руке, *ставити шапу* на кога, на што или *ставити под своју шапу* кога, што/шта. Колики диференцијални потенцијал имају ове фраземе може се утврдити само на основу ширег материјала и шире анализе.

У неким случајевима хрватски фразеолошки рјечник не региструје све могућности, нпр. он даје (а) примити/примати (узети/узимати) *на знање* што/шта, а изоставља *к знању* (што налазимо 14 пута у Кро-Корп1 и 18 пута у Серб-Корп), (б) отети/отимати *забраву* кога/што, а не спомиње отргнути *од заборава*, које налазимо 18 пута у Серб-Корп.

У рекцији типа бацити/бацати *блато* на кога или бацити *се/бацати се блатом* на кога тешко је без ширег материјала констатовати неку разлику (однос у Кро-Корп1 је 1 : 3, а у Серб-Корп 1 : 0).

У хрватском фразеолошком рјечнику постоји низ примјера синонимије приједлога. У такав однос најчешће ступа приједлог *на* (12 пута): **1.** са у: *на* (у) сав глас или из свега гласа [повикати/викати и сл.], остати *на* (у) мјесту/месту мртав, оставити трага (траг) *на* (у) коме,⁵³ *на* (у) чему, у (*на*) <самом> старту, **2.** са до: дати/давати (ставити/стављати) *на знање* (*до знања*) кому што,⁵⁴ да., **3.** са за: *на* (*за*) <све> вијеке вјекова (веке векова), *на* (*за*) лијепе/лепе очи чије, **4.** са *наврх*: *на* језику је кому/коме што или *наврх* језика је

⁵² У Кро-Корп1 преовладава *имати петље* (47 : 14), а у Серб-Корп *имати петљу* (11 : 1).

⁵³ Спој *оставити трага* је чешћи у хрватском корпусу (однос према *оставити траг* је 222 : 60), а у српском *оставити траг* (однос према *оставити трага* је 41 : 35).

⁵⁴ И у хрватском (Кро-Корп1) и у српском корпусу (Серб-Корп) фреквентнији је спој *до знања* (у хрватском *до знања* 1323 – *на знање* 417, у српском *до знања* 323 – *на знање* 35). То се исто односи на фразе *ставити до знања* – *на знање* ((у хрватском *ставити до знања* 156 – *ставити на знање* 18, у српском *ставити до знања* 230 – *ставити на знање* 7).

кому што/шта, попети се *на* главу (*наврх* главе) кому/коме, **5.** са *о*: бити камен *на* (*о*) врату кому/коме (чијем),⁵⁵ објесити зубе *о* (*на*) клин. Други по учесталости је приједлог *за* (7 пута): богу *иза* леђа (*за* леђима, *иза* ногу), *иза* божјих леђа или *за* божјим леђима, вући <*за* собом (*иза* себе)> реп (репове), бити везан (прикован) *за* (*уз*) постељу,⁵⁶ прирасти *за* (*уз*) срце кому или прирасти <*к*> срцу кому, ронити сузе <*за* (*над*) ким, чим>, у (*за*) трен ока. Трећи је *под* (4 пута): ни *по* (*под*) коју цијену/цену⁵⁷, *по* (*под*) сваку цијену/цену, бити крвав *под* кожом (*испод* коже), *под* (*пред*) носом [бити, налазити се и сл.] или испред носа [бити, налазити се и сл.]. Слиједи *до* (3 пута): заљубити се *до* (*преко*) ушију,⁵⁸ минуто (пет минута) *прије/пре* (*до*) дванаест, дизати (уздизати итд.) *до* неба (небеса) кога, што/шта или дизати (уздизати итд.) у небеса кога, што/шта. Два примјера даје приједлог *од*: дигнути/дизати кога *од* (*из*) мртвих,⁵⁹ *од* времена *до* времена или *с* времена *на* вријеме/време. По један примјер смо нашли за приједлог *око/около* – *око* (*около*) кере (коле) па на мала врата, *с* – *с* (*из*) ока *с* (*из*) бока, усред – *усред* (*у по*) бијела/бела дана, *између* (*међу*, *у*, *унутар*) четири зида.

Тешко је наћи разлику у синонимији именица и придјева у фраземи провући се кроз ушицу *игле* или провући се кроз *иглену* ушицу.⁶⁰

Синонимија глагола и глаголских конструкција у фраземама не нуди велике специфичности. Уп.: *бити* без куће и кућишта или *немати* ни куће ни кућишта, *бити* без пребијене паре или *немати* ни пребијене паре, *бити* кратке памети или *имати* кратку памет, *бити* *сличан* (налик) кому/коме, чему као јаје јајету или *сличити* (наликовати) кому/коме, чему као јаје јајету, *нема* (није било) кому равна или нитко/нико *није* раван тому/томе, *немати* длаке на језику или *бити* без длаке на језику. То се, вјероватно, тиче и **(1)** приједлошког

⁵⁵ Нема веће разлике у корпусној употреби споја *на врату* и *о врату*: у Кро-Корп1 однос је 0 : 9, а у Срб-Корп 0 : 5.

⁵⁶ Корпусни подаци указују на разлику између хрватског и српског језика: У Кро-Корп1 однос *везан за постељу* – *везан уз постељу* је 1 : 3, а у Срб-Корп 3 : 0.

⁵⁷ И у употреби *ни по коју цијену/цену* – *ни под коју цијену/цену* постоји корпусна разлика: у Кро-Корпус1 оба се готово једнако употребљавају (75 : 67), а у Срб-Корп готово искључиво први (44 : 1).

⁵⁸ Однос *заљубити се до ушију* – *заљубити се преко ушију* је у Кро-Корп1 2 : 1, а у Срб-Корп 3 : 0.

⁵⁹ У оба корпуса превладава *дигнути/дизати* кога *из мртвих* (у Кро-Корп1 однос *из мртвих* и *од мртвих* је 12 : 0, а у Срб-Корп 3 : 0).

⁶⁰ У Кро-Корп1 однос *кроз ишицу игле* – *кро иглену ишицу* је 22 : 1, а у Срб-Корп нисмо нашли примјер ни за једно ни за друго.

инфинитива: то је богу *за плакати* (*плакати*),⁶¹ (2) синонимије глаголских облика: *дајем* (*дао бих*) главу <за кога, за што/шта; да .., док удариш (*би ударио*) дланом о длан, док (што) *би* оком *трепнуо* или док оком *трепнеш*, (3) корелације личне и безличне конструкције: није *остао* <ни> камен на камену, није *остало* <ни> камена на камену, *развезао се* језик кому или *развезало је* језик што кому, (4) поређења: (а) *испод чекића*, (б) <нов> *као испод чекића*, (ц) *нов* <као> *испод чекића*.⁶²

Распоред ријечи у фраземама тешко да може јаче диференцирати српски, хрватски и бошњачки. Уп.: јасно и гласно или гласно и јасно, – мање-више или више-мање, – збрајати крушке и јабуке или збрајати јабуке и крушке, – жарити и палити или палити и жарити, – сачувај Боже или Боже сачувај или Бог те сачувај.

10. Ако се изоставе фонетско-фонолошке алтернације, о р т о г р а ф - с к е разлике нису изразите. Најтипичнији примјер је писање футура I: *бит ће* – *биће* крви до кољена, *паст ће* – *паиће* крв, *уродит ће* – *уродиће* плодом што/шта.

11. Ограничена анализа (због недостатка фразеолошког рјечника за српски и бошњачки, корпуса за бошњачки те непроучености теме) показује да велики дио фразема који се наводе у хрватском фразеолошком рјечнику постоје и у остала два језика, али са различитом френвенцијом. Неподударности у самим фраземама су, прије свега, лексичке природе. Мање има фонетско-фонолошких специфичности, а такође граматичких. Када са појаве фразеолошки рјечници за српски и бошњачки језик, ова ће се анализи моћи уравнотежено извршити и извући закључци до којих ми у овом раду нисмо могли доћи.

Цитирана литература

- Анић 2000³: Анић, Владимир: *Рјечник хрватскога језика*. Загреб: Нови Либер.
- Бос-Корп: *Корпус босанских текстова на универзитету у Ослу*. In: <http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Korpus2.html>. Стање 20. 8. 2006.

⁶¹ Кро-Корп1 садржи три примјера *богу плакати* и ниједан *богу за плакати*, док Себр-Корп нема ни једно ни друго.

⁶² У Кро-Корп1 постоји само *нов испод чекића* (1) и *управо изаћи испод чекића* (1), а у Себр-Корп *нов као испод чекића* (1), *као да је тек испод чекића* (1), *управо испустити испод чекића* (1)

- Кро-Корп1: *Хрватски национални корпус*. In: <http://www.hnk.ffzg.hr/>. Стање 20. 8. 2006.
- Кро-Корп2: *Хрватска језична мрежна ризница*. In: <http://riznica.ihjj.hr/>. Стање 20. 8. 2006.
- Јахић 1999: Јахић, Џевад. *Школски рјечник босанског језика*. Сарајево: Љилан.
- Менац/Финк-Арсовски/Вентурин 2003: Менац, Антица; Финк-Арсовски, Жељка; Вентурин, Радомир. *Хрватски фразеолошки рјечник*. Загреб: Наклада Љевак.
- Речник МС/МХ 1967: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књига 1–6. Уредници Михаило Стевановић, Људевит Јонке и др. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Серб-Корп: Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду. In: <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/prezentacija/korpus.html>. Stanje 20. 8. 2006.
- Станојчић/Поповић 2002²: Станојичић, Живојин; Поповић, Љубомир. *Граматика српског језика: Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.
- Видовић Болт 2006 – www.vidovitchbolt.org/: Видовић Болт, Ивана: *Антица Менац, Жељка Финк-Арсовски, Радомир Вентурин: Хрватски фразеолошки рјечник. Загреб: Наклада Љевак, 2003*. In: <http://www.hrvatskiplus.org/Default.aspx?art=97&sec=19>. Stanje 17. 7. 2006.

Branko Tošović (Graz)

**Phraseologische Unterschiede
zwischen dem Serbischen, Kroatischen und Bosnischen
(Präliminarium)**

Zwischen den Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen gibt es auf allen sprachlichen Ebenen Unterschiede in mehr oder weniger größerem Umfang. Auf der lexikalischen Ebene sind sie am ausgeprägtesten und betreffen verschiedene Schichten und Wortkategorien; auf der orthographischen Ebene wurden oft ungleiche Lösungen für gleiche Erscheinungen festgelegt; auf der phonetisch-phonologischen Ebene trifft man auf eine Reihe von differenzierenden Alternationen; auf der morphologischen Ebene beziehen sich die Unterschiede vor allem auf Deklination und Konjugation; auf derivativer Ebene kommen Nichtübereinstimmungen beim Gebrauch und in der Verteilung der Präfixe und Suffixe vor; auf syntaktischer Ebene betreffen die Unterschiede die Wahl der Konstruktionen und auf stilistischer Ebene differenzieren genannte Sprachen expressive und funktional-stilistische Werte. Was die phraseologischen Unterschiede betrifft, so äußern sich diese in bedeuten-

dem Maße als Ergebnis der erwähnten Nichtübereinstimmungen – mit anderen Worten: In der Phraseologie spiegeln sich die phonetisch-phonologischen, lexikalischen, derivativen, grammatikalischen und stilistischen Unterschiede wider. Dies bedeutet, dass eine Analyse der differenzierenden Merkmale der Phraseologismen in erster Linie eine Analyse auf einzelnen sprachlichen Ebenen darstellt.

Diese eingeschränkte Analyse zeigt, dass der Großteil der im kroatischen phraseologischen Wörterbuch erwähnten Phraseme auch in den anderen beiden Sprachen vorkommt. Die Unterschiede in den einzelnen Phrasemen besitzen in erster Linie lexikalischen Charakter, während phonetisch-phonologische und auch grammatikalische Besonderheiten eher selten sind. Nach dem Erscheinen eines phraseologischen Wörterbuches für das Bosniakische bzw. Serbische wird es möglich sein, diese Analyse auszuweiten und die entsprechenden Schüsse aus ihr zu ziehen, was in vorliegender Arbeit aus erwähnten Gründen noch nicht erfolgen konnte.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
+43/316/3802522
branko.tosovic@uni-graz.at
www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/